

El pariatge d'Organyà (any 1233): un acord fundacional per a la vila nova d'Organyà

Carles Gascón Chopo

UNED. Institut d'Estudis Comarcals de l'Alt Urgell

El dia 26 de maig de 1233, Berenguer de Cellers, prior de la col·legiata de Santa Maria d'Organyà acordava, amb el consens de tots els canonges de la comunitat, la cessió al comte Roger Bernat II de Foix d'una sèrie de drets sobre la vila homònima. Aquesta cessió implicava una profunda redefinició de la jurisdicció i del repartiment de les rendes d'Organyà, en un moment en què les guerres i les violències desfermades entre els homes del comte de Foix i els homes de l'Església d'Urgell havien assolit un nou punt àlgid després de la investidura del nou bisbe d'Urgell Ponç de Vilamur.

En el present article proposem una nova aproximació als continguts d'aquest acord, que la historiografia actual coneix com a pariatge o pariatges d'Organyà, com ja explicarem, parant una especial atenció al context històric en què es va produir, així com als seus efectes a mig i llarg termini¹. I tot plegat a la llum de noves dades i aportacions que han permès dibuixar recentment un perfil més clar de tota la conflictivitat senyorial en què es veieren immerses les terres altes del comtat d'Urgell durant el segle que separa el casament del vescomte Arnau de Castellbò i Arnau de Caboet, l'any 1185, i l'anomenat segon pariatge d'Andorra, de 1288 i que, en un altre lloc, hem qualificat de segle de ferro².

1. Abreviatures emprades: ANF = Archives Nationales de France; BC = Biblioteca de Catalunya; BNF = Bibliothèque Nationale de France.

2. C. GASCÓN, *La catedral saquejada. El comte de Foix i la invasió del bisbat d'Urgell a la fi del segle XII*, Edicions Salòria, la Seu d'Urgell 2015, p. 113.

Entre canonges i Caboets: una titularitat complexa

L'església de Santa Maria d'Organyà és esmentada per primer cop l'any 993 en el testament del comte Borrell II de Barcelona-Urgell³, per bé que des del punt de vista arqueològic hi ha evidències de l'existència d'un temple en el mateix emplaçament des d'almenys la primera meitat del segle IX⁴. L'entitat de l'església de Santa Maria d'Organyà, fins i tot en els seus estadis més antics, i la seva avantatjosa situació al cor d'una plana de gran potencial agrari, ben irrigada per l'aigua de la font Bordonera i en un important encreuament dels camins que unien la vall del Segre amb la del Noguera Pallaresa a través de la vall de Cabó, fan suposar l'existència d'un nucli habitat de certa entitat, possiblement ja des de l'alta edat mitjana, malgrat que no en tenim constància documental fins a finals del segle XI⁵.

Des dels seus primers esments, el nucli d'Organyà sempre ha estat plenament integrat a la vall de Cabó⁶, una vall perpendicular al Segre, articulada pel riu homònim a ponent de la vall principal, i ja des d'abans de l'any 1000, tot aquest territori estava a mans d'un llinatge de poderosos senyors, afavorits pels comtes d'Urgell amb la concessió de béns i rendes

3. C. BARAUT, "Els documents, dels anys 981-1010, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell", *Urgellia*, 3, doc. 232, p. 65.

4. La datació amb C¹⁴ d'una tomba infantil contemporània a la construcció d'una estructura absidal d'època preromànica aporta aquesta dada; J. R. RENYER, "Una nova visió de Santa Maria d'Organyà", *Primeres Jornades d'Arqueologia i Paleontologia del Pirineu i Aran*, Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura, Barcelona 2015, p. 268.

5. El primer esment documental de l'existència d'una vila a Organyà el localitzem l'any 1090, i figura en la mateixa acta de consagració de l'església de Santa Maria; C. BARAUT, *Les actes de consagracions d'esglésies de l'antic bisbat d'Urgell (segles IX-XII)*, Societat Cultural Urgel·litana, la Seu d'Urgell 1986, doc. 78, p. 168-171.

6. Ja l'any 1025 l'apèndix de Santa Maria d'Organyà figura integrat a la vall de Nempàs, nom antic amb què es coneixia la vall de Cabó; J. M. MARQUÈS, R. ORDEIG, "Diplomatari de Santa Maria d'Organyà (1091-1150)", *Urgellia*, 19 (2015-2018), doc. 37, p. 48. A partir d'aquest moment, aquesta vinculació entre Organyà i la vall de Cabó esdevindrà sistemàtica; vegeu *ibidem*, docs. 65, 93, 94, 95, 96 i 97, p. 71-72 i 94-98, respectivament.

d'origen públic en compensació de la seva tasca de representació de l'autoritat comtal a la vall. D'aquesta manera, els membres d'aquest llinatge acabarien adoptant el nom d'aquesta vall i serien coneguts, així, com els senyors de Caboet, com passava amb altres grans famílies rectores del comtat d'Urgell⁷. Els successius senyors de Caboet volgueren enaltir l'antiga església de Santa Maria d'Organyà i convertir-la en el referent religiós del seu territori. En aquest sentit, l'acta de consagració de Santa Maria d'Organyà de l'any 1090 recull una primera consagració realitzada entre els anys 981 i 993 pel bisbe Sal·la d'Urgell a petició d'Isarn de Caboet, que la va dotar amb els seus propis béns, i una segona consagració duta a terme l'any 1057, posterior a l'ensorrament de l'església en temps del bisbe Ermengol, havent estat construïda i dotada de nou sota el patrocini d'Isarn Ramon de Caboet, net de l'anterior, amb la voluntat, no reeixida, d'establir un monestir o una canònica. Finalment, la pròpia consagració de l'any 1090, s'hauria produït després d'una nova reconstrucció de l'església després d'un incendi que va patir poc temps abans⁸. Aquesta darrera restauració es dugué a terme per iniciativa de Guitard Isarn de Caboet, fill d'Isarn Ramon, i de la seva esposa Gebelina⁹, seguint amb el patronatge que havien assumit els successius membres d'aquest llinatge sobre el temple d'Organyà, de tan accidentada història.

En l'acta de consagració de 1090, a banda de posar la gestió de l'església i dels seus béns i rendes al càrrec d'una canònica agustiniana, es dotà l'església de Santa Maria amb una part important de les rendes provinents de les esglésies i les viles de la vall de Cabó, recuperant les clàusules de la dotalia del temps del besavi de Guitard Isarn¹⁰, i hi afegia

7. O. VERGÉS, *Urgell mil anys enrere. Història política, social i econòmica d'un comtat i de la seva classe dirigent (870-1066)*, tesi doctoral inèdita, Universitat Autònoma de Barcelona, 2017, p. 292-296.

8. C. BARAUT, *Les actes de consagracions d'esglésies de l'antic bisbat d'Urgell (segles IX-XII)*, Societat Cultural Urgel·litana, la Seu d'Urgell 1986, doc. 78, p. 168-172.

9. C. BARAUT, *Les actes de consagracions... op. cit.*, doc. 78, p. 168-172.

10. Concretament es dotava a la canònica d'Organyà amb part de les rendes provinents de les

l'aigua de la font Bordonera, que ja havia estat cedida a l'església pel seu pare, en l'acta de consagració de 1057¹¹, i altres béns tant de la vall de Cabó com de la vall de Sant Joan, al nord del comtat, també gestionada pels senyors de Caboet des de poc temps enrere¹². Però des del punt de vista de la jurisdicció del nucli d'Organyà, la dotalia de 1090 incorporava una clàusula que havia de ser clau en el futur, en establir que l'església de Santa Maria d'Organyà i la seva canònica no tindrien cap altra jurisdicció, vincle o servei que els deguts a l'Església d'Urgell, per bé que romandria sota el senyoriu dels senyors de Caboet¹³.

Aquesta darrera clàusula responia a un dels plantejaments centrals del vast moviment reformista, que s'estava desplegant en aquells moments sobre la cristiandat occidental i que, des de la tutela papal —no en va aquesta reforma rebria el nom d'un dels pontífexs més actius i militants en el seu desplegament, el papa Gregori VII—, postulava la necessitat d'una àmplia reforma moral del clergat i de posar fi a la intervenció de les autoritats laiques en les institucions eclesiàstiques¹⁴. En el cas d'Organyà, la qüestió de la moral del clergat era un aspecte força present en la consagració de 1090, més enllà dels plantejaments reformistes assu-

esglésies de Sant Cristòfol d'Ares, Sant Miquel del Vilar i Sant Martí d'Espodilia, així com les viles de Pujol, l'Ametlla, la Serra, el Puial, Organyà, Caselles i Fontanet, amb totes les seves esglésies i les rendes associades a elles; *ibidem*, doc. 78, p. 170.

11. Tot i que més endavant hom es referirà a aquesta font amb el seu nom actual de font Bordonera, l'acta de consagració de 1090 s'hi refereix com l'"*aqua que venit de Fontanedi fonte*"; *ibidem*, doc. 78, p. 170.

12. C. GASCÓN, "De les vistes comtals al Consell de la Terra (segles XII-XV): en els orígens del parlamentarisme andorrà", a I. BAIGES, C. GASCÓN, *Consell de la Terra: els orígens*, Consell General del Principat d'Andorra, Andorra la Vella 2019, p. 107.

13. "*Et cuncta hec prenominata habeat predicta Sancte Maria ecclesia eiusque canonica omni tempore, absque districtu et vinculo ullius hominis aut femine et sine ullo Servizio, quod non faciat ulli inde, nisi ad sedem Sancte Marie faciat duos sinodos in anno, sicut constituit ipse dominus Sanlanus episcopus, et habeat hoc sub senioraticu senioris Caboecii*"; C. BARAUT, *Les actes de consagracions... op. cit.*, doc. 78, p. 171.

14. E. MITRE, *La Iglesia en la Edad Media*, Síntesis, Madrid 2003, p. 83-85.

mits a nivell local pels bisbes d'Urgell¹⁵, a causa del paper d'un blasmat capellà anomenat Adalbertí, fins aleshores titular de l'església de Santa Maria, la negligència del qual en la cura del temple, així com una immoralitat plasmada en la convivència al temple amb la seva esposa i els seus fills, hauria culminat amb l'incendi que destruï l'església i que motivà la seva reconstrucció sota el patrocini de Guitard Isarn de Caboet¹⁶. En qualsevol cas, l'acta de consagració de l'any 1090 posava les bases d'una noció dual en la gestió del temple, situat dins del senyoriu dels senyors de Caboet, però alhora vetat a qualsevol intromissió laica, cosa que limitava enormement les capacitats dels senyors jurisdiccionals del terme on s'erigia. Aquesta dualitat intrínseca que es desprenia de l'acta de consagració de 1090 i tota l'ambigüitat i els problemes de gestió que generava, es trobarien en l'origen de l'acord de pariatge de 1233.

Dels Caboet als Foix: l'horitzó de 1233

Els descendents de Guitard Isarn van continuar al capdavant del senyoriu de Caboet fins a la mort de la seva descendent directa, Arnau de Caboet, en un moment situat entre 1201 i 1203¹⁷. No obstant, la influència de l'Església d'Urgell sobre els membres del llinatge no va deixar de créixer durant aquesta dotzena centúria. El propi Guitard Isarn jurava fidelitat al bisbe Guillem Arnau d'Urgell l'any 1095, i en el seu testament de 1109

15. J. J. CAMATS, *Iglesia de Urgel: feudalización y reforma (1020-1150)*, tesi doctoral inèdita, UNED, 2015, p. 190-216.

16. Segons és recollit a l'acta de consagració de Santa Maria d'Organyà; C. BARAUT, *Les actes de consagracions... op. cit.*, doc. 78, p. 168-172.

17. L'any 1201 el bisbe Bernat de Vilamur signava una concòrdia amb Arnau de Caboet, el seu marit Arnau de Castellbò i la seva filla Ermessenda; C. BARAUT, *Cartulari de la vall d'Andorra*, I, Govern d'Andorra, Andorra la Vella 2005, segona edició, doc. 93, p. 252-255. El 7 de setembre de 1203, Arnau de Castellbò prometia al comte d'Urgell que es casaria amb la neboda d'aquest darrer, Elisenda de Cardona; C. BAUDON DE MONY, *Relations politiques des comtes de Foix avec la Catalogne jusqu'au commencement du XIVe siècle*, II, Alphonse Picard et Fils, Paris 1896, doc. 29, p. 55-56.

es reconeixia vassall de l'Església i cedia a Santa Maria d'Urgell els castells de Civís, Ars i Os de Civís amb els seus termes, així com tot allò que posseïa a Andorra¹⁸. Aquesta vinculació amb l'Església d'Urgell fou ratificada i ampliada per Ramon II de Caboet, net de l'anterior, el qual renovava l'any 1154 el jurament de fidelitat pels esmentats castells al bisbe Bernat Sanç¹⁹. Dos anys després afegia la vall de Cabó als dominis cedits a l'Església d'Urgell, a condició que el seu germà Arnau —Ramon II no tenia descendència— mantingués la tinença de tots aquests dominis com a vassall de l'Església d'Urgell²⁰, una condició que Ramon II ratificà en el seu testament, l'any 1156²¹.

Malgrat que teòricament la cessió dels dominis dels Caboet a l'Església d'Urgell situava aquesta institució per sobre dels antics senyors, aquesta posició de predomini depenia, sobretot, de la predisposició dels membres d'aquest llinatge a deixar-se manar, tal com fou el cas d'Arnau de Caboet després d'haver estat sufocada de manera fulminant la insurrecció que protagonitzà contra l'Església d'Urgell l'any 1159²². En canvi, els seus successors dels casals de Castellbò i de Foix no tan sols no tingueren aquesta predisposició, sinó que, a més, foren profundament anticlericals i estigueren més aviat disposats a agredir els interessos dels seus teòrics senyors eclesiàstics.

Seguint amb l'exemple del seu avi i del seu germà —i segurament escarmentat després de la seva infructuosa rebel·lió— Arnau de Caboet nomenà l'Església d'Urgell hereva universal de tots els seus béns, i deixava la seva pubilla Arnaua sota la tutela i la protecció del bisbe i dels canonges de la Seu d'Urgell²³. La pubilla del casal de Caboet, des-

18. C. BARAUT, *Cartulari... op. cit.*, doc. 40, p. 157-160.

19. *Ibidem*, doc. 52, p. 179.

20. *Ibidem*, doc. 53, p. 180-182.

21. *Ibidem*, doc. 54, p. 185.

22. C. BAUDON DE MONY, *Relations politiques... op. cit.*, 1, Alphonse Picard et Fils, Paris 1896, p. 78-79.

23. C. BARAUT, *Cartulari... op. cit.*, doc. 70, p. 214-216; doc. 71, p. 216-218.

prés d'un primer matrimoni induït per l'Església i pel comte d'Urgell, i interromput per la mort prematura del seu marit, el cavaller Bertran de Tarascó, es casà en segones núpcies amb el vescomte Arnau de Castellbò contra el parer del prelat urgellenc, i després de la mort de l'únic fill del seu primer matrimoni, l'any 1199, l'herència dels Caboet passà al llinatge dels Castellbò de la mà d'Ermessenda de Castellbò²⁴. Ermessenda fou la pubilla del matrimoni d'Arnau de Castellbò i d'Arnau de Caboet, i en ella recaigué l'herència de tots dos llinatges, dins de la qual s'hi comptava l'antic senyoriu dels Caboet sobre la vila d'Organyà.

La unió de les cases de Caboet i Castellbò, realitzada contra el parer del bisbe d'Urgell per les amenaces que implicava, provocà un increment de les violències feudals a les terres altes del comtat d'Urgell, caracteritzades pels xocs freqüents entre els homes de l'Església i els homes del vescomtat, embrancats en una lluita que s'alimentava a ella mateixa i que no semblava tenir aturador. La situació encara esdevingué més crítica amb la irrupció dels comtes de Foix en la política urgellenca, a partir de l'atac i el saqueig de la catedral d'Urgell per part del comte Ramon Roger cap a 1196²⁵. Aquest atac afermà una aliança entre Ramon Roger de Foix i Arnau de Castellbò, i impulsà les esposalles dels seus respectius primogènits, que posaven les bases per a la unió dinàstica entre les dues cases, consumada amb el casament de Roger Bernat de Foix i Ermessenda de Castellbò cap a 1209²⁶.

Si durant la segona dècada del segle XIII la conflictivitat a les terres

24. C. BAUDON DE MONY, *Relations politiques... op. cit.*, I, p. 105-113; J. MIRET I SANS, *Investigación histórica sobre el vizcondado de Castellbó*, Imprenta «la Catalana» de J. Puigventós, Barcelona 1900, p. 143-148.

25. Sobre les causes i la naturalesa del saqueig de la catedral de Santa Maria d'Urgell per part del comte de Foix, vegeu C. GASCÓN, "L'irruption des comtes de Foix su le versant meridional à la fin du XIIe siècle, ses possibles motivations et ses consequences", *1209-1309. Un siècle intense au pied des Pyrénées*, Conseil Général de l'Ariège. Archives Départementales, Foix 2010, p. 23-40.

26. C. BAUDON DE MONY, *Relations politiques... op. cit.*, I, p. 115-138; J. MIRET I SANS, *Investigación histórica... op. cit.*, p. 147-156.

altes del comtat d'Urgell va quedar relativament congelada a causa dels esdeveniments vinculats amb la croada de Simó de Montfort al vessant oposat dels Pirineus, pels volts de 1220 es va tornar a reactivar arran de la guerra mantinguda entre Arnau de Castellbò i el comte Nunó Sanç de Rosselló i Cerdanya, que va culminar amb el saqueig de bona part de la Cerdanya i que, a la mort del vescomte, seria represa pel seu gendre, el comte Roger Bernat II de Foix²⁷. L'any 1230, coincidint amb l'any de la mort d'Ermessenda de Castellbò, el bisbe d'Urgell Pere de Puigverd renunciava al seu càrrec i era investit Ponç de Vilamur després d'una elecció canonical poc consensuada que generà tensions. Malgrat tot, els seus partidaris consideraven que era la persona idònia per fer front als desafiaments del comte Roger Bernat II, el vidu d'Ermessenda de Castellbò, i per combatre l'heretgia càtara, que havia arrelat amb força en determinats sectors muntanyencs del bisbat d'Urgell²⁸. Amb el nou bisbe, les lluites al nucli del bisbat d'Urgell i al seu entorn immediat es van rellançar i assoliren noves cotes de violència que, en aquesta ocasió, tingueren un important focus al voltant de la vila d'Organyà.

En un clima cada vegada més enrarit per les tensions entre l'Església d'Urgell i el vescomtat de Castellbò, totes les garanties plantejades en l'acta de consagració de 1090 al voltant de la gestió de Santa Maria d'Organyà i el seu terme, van saltar pels aires i cadascuna de les parts en conflicte va començar a interpretar-les en benefici propi. Així, el vescomte Arnau de Castellbò, dipositari de l'herència dels Caboet a la mort de la seva esposa, havia exigint en el seu moment 1.500 sous a l'església i als homes de Santa Maria d'Organyà²⁹, ignorant la clàusula de l'antiga

27. C. GASCÓN, "Els Foix-Castellbò i el saqueig de la Cerdanya segons dos memorials de greuges del segle XIII", *Era. Revista cerdana de recerca*, 2 (2017), p. 77-93.

28. C. GASCÓN, *La disidència càtara y sus bases sociales en la Cataluña de los siglos XIII-XIV*, tesi doctoral inèdita, UNED, 2015, p. 460-461.

29. B. MARQUÈS, "Els documents del fons Caboet-Castellbò de l'Arxiu Capitular d'Urgell (1095-1251)", *Quaderns d'estudis andorrans*, 8 (2006-2008), doc. 35, p. 49.

acta de consagració que exclouia església i canònica de cap servei degut, a excepció dels preceptius de l'Església d'Urgell. Per la seva banda, el bisbe Ponç de Vilamur qualificava l'església de Santa Maria d'Organyà com un alou de l'Església d'Urgell³⁰, és a dir, una possessió pròpia amb plenitud de drets, sense contemplar el fet que, segons l'acta de consagració, els senyors de Caboet hi mantenien el senyoriu.

En el seu testament, Ermessenda de Castellbò nomenà el seu fill Roger hereu del vescomtat³¹. No obstant, el comte Roger Bernat II, vidu de la vescomtessa i pare de Roger, conservà la seva gestió fins almenys l'any 1237, quan declarà que havia cedit plenament el vescomtat al seu fill en un intent de lliurar-se d'una sentència d'excomunió decretada pel bisbe Ponç³². Fou dins d'aquest interval i sota aquestes circumstàncies que fou erigida una vila nova a Organyà, a iniciativa del prior Berenguer de Cellers i de la canònica, i seguint el consell i comptant amb l'ajuda del comte Roger Bernat II de Foix, segons recull l'acord del pariatge d'Organyà³³. Segons la lletra d'aquest acord, la iniciativa de l'erecció de la vila nova hauria estat a mans dels canonges de la col·legiata d'Organyà, indret al qual qualifiquen de "*locum nostrum*", i el comte de Foix tan sols els hauria aconsellat de fer-ho i els hauria ofert la seva ajuda, no queda especificat si aquesta ajuda hauria estat financera, tècnica o ambdues. En aquest sentit, la dinàmica en la presa de decisions sembla adaptar-se perfectament a la lletra de l'acta de consagració de Santa Maria d'Organyà de 1090, i l'acció de consell i ajuda del comte de Foix s'adaptaria força bé a la seva condició de senyor, malgrat no tenir-hi cap dret específic ni directe sobre homes, drets i les rendes.

Més enllà de la responsabilitat d'aquesta iniciativa, la construcció de la vila nova d'Organyà, amb totes les implicacions defensives que com-

30. *Ibidem*, doc. 35, p. 50.

31. C. BAUDON DE MONY, *Relations politiques... op. cit.*, 1, p. 155.

32. *Ibidem*, 1, p. 169-170.

33. Vegeu la transcripció del document en l'apèndix documental d'aquest mateix article.

portava —tinguem present que el bisbe Ponç de Vilamur la qualificà de fortificació³⁴— es produïa en un context de sistemàtica construcció de castells i viles closes a les terres de la conca alta del Segre, d'acord amb un procés que ha estat qualificat d'encastellament i que hauria implicat la construcció de nous castells com Montferrer, Arfa, el Pla de Sant Tirs, la Bastida d'Hortons o Fórnols, i de viles noves fortificades com Bellver de Cerdanya o la mateixa Seu d'Urgell durant la primera meitat del segle XIII³⁵. Precisament, certes similituds que presenta la trama urbanística del casc antic d'Organyà amb el de la Seu d'Urgell ens suggereixen la construcció de totes dues viles noves segons un patró molt similar, articulat per un carrer central flanquejat per dos rengs de cases en paral·lel, els murs posteriors de les quals farien de muralla³⁶, i tancat per un portal a cada extrem, amb el nucli eclesiàstic situat a l'exterior del conjunt³⁷. En el cas d'Organyà, aquest model identificaria aquesta via central amb el carrer Major, i faria de l'actual portal del carrer Major, situat a l'extrem sud d'aquesta via, l'antic accés meridional a la vila nova d'Organyà, havent desaparegut el portal del nord³⁸, sempre d'acord amb una proposta hipotètica basada en l'observació de l'entramat urbanístic, i esperant que futures intervencions arqueològiques puguin donar més informació al respecte.

34. El terme fet servir pel bisbe d'Urgell fou *munition*, que cal traduir com a fortificació; B. MARQUÈS, “Els documents del fons Caboet-Castellbò... *op. cit.*, doc. 35, p. 50.

35. Sobre aquest procés, molt vinculat amb la conflictivitat desplegada pels Castellbò i els Foix a les terres altes del comtat d'Urgell a partir de finals del segle XII, vegeu C. GASCÓN, “Guerra i encastellament a la plana de l'Urgellet (segles XII-XIII), *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, xxix (2018), p. 205-236.

36. En aquest sentit, l'*Spill manifest de totes les coses del vescomdat de Castellbò*, redactat l'any 1519, recull que la vila “és murada de les cases mateixes”, és a dir, que són les mateixes cases les que configuren la muralla; P. TRAGÓ, *Spill manifest de totes les coses del vescomdat de Castellbò* (a cura de C. BARAUT), Societat Cultural Urgel·litana, la Seu d'Urgell 1982, p. 29.

37. *Ibidem*, p. 220.

38. Del qual en restaria, però, certa memòria en la tradició oral de la vila d'Organyà. Agraïxo aquesta informació a l'amic David Escofet Martín.

L'acord de pariatge d'Organyà

Amb independència de les motivacions que hi pogués haver darrere dels consells de Roger Bernat II, l'acord de 1233 es produí sense forçar ni alterar el marc establert en l'acta de consagració de l'any 1090. Altra cosa és que el comte de Foix aprofités l'avinentesa per redefinir, des d'una posició de força, l'ambigua situació del que esdevindria, si no ho era ja aleshores, el principal nucli de població del vescomtat de Castellbò, és a dir, dels dominis foixencs al vessant sud dels Pirineus, i un dels principals nodes comercials de les terres altes del comtat d'Urgell. D'aquesta manera, Berenguer de Cellers, prior de la col·legiata d'Organyà, conjuntament amb tota la canònica, acordava la cessió al comte Roger Bernat II de Foix i al seu fill Roger de la meitat del mercat i de la vila nova d'Organyà. Aquesta cessió genèrica incloïa la meitat de tots els drets i rendes de caràcter públic recaptats a la vila, segons una relació reflectida al document, dels drets de forn, peatges, lleudes i altres emoluments contemplats en els usos i costums de la vila, i també dels plets. Així mateix, acordaven que cada part hi establiria un batlle propi, encarregat de fer complir tot allò acordat i de tributar la part corresponent al respectiu senyor, sense capacitat de pledejar si no era en presència de l'altre batlle. Finalment, l'acord contemplava que els homes de totes dues parts s'encarregarien de defensar comunament la vila d'Organyà i el seu terme, així com els camins que hi menaven.

L'acord també contemplava i recollia tots els drets que es reservava la col·legiata de Santa Maria en exclusiva, bàsicament totes les dominicatures, és a dir, les propietats conreades i les que no, així com tots els molins existents i tots aquells que es construïssin en el futur en aigües de la font Bordonera, no així els del riu Segre, que romanien en l'àmbit de la gestió comuna. També la vila vella, ja poblada d'antic, es mantenia sota la jurisdicció exclusiva de la col·legiata, amb els delmes, les primícies, les oblacions, els funerals i totes les rendes acostumades dels seus habitants. D'altra banda, els canonges de Santa Maria també es reser-

vaven en exclusiva el dret de jutjar tots els crims i els delictes comesos a la col·legiata de Santa Maria i a l'església de Sant Joan, al seu entorn immediat, i als cementiris respectius, així com el dret a ser beneficiaris en exclusiva i sense restriccions ni interferències, dels llegats testamentaris dels pobladors de la vila nova, i vetaven qualsevol donació, venda o cessió feta pels comtes de Foix a qualsevol institució eclesiàstica que no fos la col·legiada de Santa Maria d'Organyà dins del terme.

Però malgrat totes les reserves fetes a favor de la canònica, l'acord de 1233 implicava la renúncia voluntària a una part substancial dels drets que havia gaudit la col·legiata de Santa Maria d'Organyà des de 1090. Crida l'atenció, per tant, que el prior Berenguer de Cellers considerés que aquesta donació anava en benefici de l'Església d'Organyà, tal com afirma al protocol de l'acord³⁹. Més enllà de les probables pressions que va exercir Roger Bernat II sobre la canònica d'Organyà per renunciar a una part de les seves prerrogatives en favor seu, la canònica de Santa Maria d'Organyà pactava, a canvi de tot això, que el comte de Foix i els seus descendents protegirien i defendrien tots els homes i les dones que habitaven a la vila d'Organyà, així com tots aquells que anaven o venien del seu mercat, junt amb els béns de tots ells⁴⁰. D'aquesta manera, el guany derivat de l'activitat econòmica que girava al voltant del mercat d'Organyà devia ser tan substancial, que els canonges de Santa Maria estaven disposats a cedir una part important de les seves rendes i les seves capacitats jurisdiccionals sobre el terme i els seus habitants a canvi d'obtenir protecció i garanties per a la celebració del mercat de manera habitual. Des del punt de vista del comte de Foix, l'acord de 1233 implicava, a la pràctica, la renúncia al saqueig dels habitants d'Organyà —tal com consta que havia fet ja en alguna ocasió Arnau

39. “[...] *videntes et considerantes utilitatem, comodum et melioramentum ecclesie nostre [...]*”.

40. “[...] *tali modo et pacto ut vos et vestri defendatis, teneatis securos et quietos homines et feminas ad eundem fòrum in villa venientes, comorantes et ad sua remanentes, cum omnibus rebus suis secum deferentes atque portantes*”.

de Castellbò— a canvi d'una substancial participació dels béns i les rendes de la població, és a dir, canviava el saqueig violent per un saqueig institucionalitzat, en un procés propi de l'època feudal, com temps a venir passaria amb les valls d'Andorra en una situació que presenta molts paral·lels a la d'Organyà de 1233⁴¹.

L'acord establert entre el prior Berenguer de Cellers i el comte Roger Bernat II de Foix implicava la gestió de la vila nova d'Organyà segons un model de senyoriu compartit o cosenyoriu, que implicava el repartiment de les rendes i dels drets de jurisdicció entre totes dues parts. A finals del primer terç del segle XIII el senyoriu compartit era ja una fórmula força habitual de governança del territori i dels homes en terres occitanes, fruit de la parcel·lació dels drets senyorials en un context on, a diferència de l'àmbit català, no s'havia imposat el dret de primogenitura i prevalia el repartiment de l'herència entre tots els germans, fet que feia necessària una regulació dels drets i deures individuals de cada membre del col·lectiu. El cosenyoriu, que implica una forma de domini col·legiat entre dos o més senyors, admet diverses modalitats que impliquen el repartiment de drets senyorials, del temps de presència senyorial o d'espais jurisdiccionals⁴². Al comtat de Foix, els avantpassats de Roger Bernat II ja havien establerts acords de cosenyoriu amb l'abat de Sant Antoni de Pàmies, l'any 1111, i amb l'abat de Sant Volusià de Foix, l'any 1168⁴³, i malgrat que ja s'havia establert algun acord de característiques similars al bisbat d'Urgell sense una influència foixenca directa⁴⁴, l'acord

41. Sobre la institucionalització de les exaccions violentes dels comtes de Foix a Andorra amb motiu de l'acord de pariatge de 1278, vegeu C. GASCÓN, "De les vistes comtals... *op. cit.*", p. 136-151.

42. H. DÉBAX, *La Seigneurie collective. Pairs, pariers, paratge, les coseigneurs du XIe au XIIIe siècle*, Presses Universitaires de Rennes, Rennes 2012, p. 81-82.

43. C. PAILHÈS, "De Roger le Vieux à Gaston Febus, les comtes de Foix et leurs abbayes", *Archives ariégeoises*, 6 (2014), p. 46-52.

44. Concretament, l'any 1175 l'ardiaca de Santa Maria de Tremp i el comte Ramon V de Pallars Jusà acordaven repartir-se tots els judicis civils celebrats a la vila de Tremp; C. GASCÓN, "Els acords de pariatge al bisbat d'Urgell, segles XII-XV", *Quaderns d'estudis andorrans*, 10 (2017), p. 66-68.

d'Organyà segurament estigué inspirat en aquells establerts al comtat de Foix.

Permanència i evocació

Malgrat tot, l'acord de 1233 no va comportar una pacificació a efectes immediats, sinó més aviat al contrari. Ja d'entrada, el bisbe d'Urgell no podia tolerar, i molt menys reconèixer, la sostracció d'una part dels drets de l'Església a la vila d'Organyà i al seu terme, i la va condemnar des del primer moment. Considerava que el comte de Foix havia usurpat la vila i el terme d'Organyà, que reclamava com un alou de l'Església, com ja s'ha dit, i que l'edificació d'una fortalesa —la vila nova— i la creació d'un mercat, així com les exaccions fetes per part del comte als homes i les dones d'Organyà, anava en greu perjudici de la institució que representava⁴⁵. Aquesta queixa fou expressada pel bisbe d'Urgell Ponç de Vilamur en un memorial de greuges elaborat per justificar l'excomunió del comte Roger Bernat II de Foix davant de l'arquebisbe de Tarragona entre els anys 1239 i 1241⁴⁶. L'any 1238, en el context de la guerra que sostenia amb les forces de l'Església d'Urgell, el comte de Foix va obligar els veïns d'Organyà a abastir les seves forces formades per cent trenta homes a cavall⁴⁷, i l'any següent, encara en el context d'aquest conflicte, els homes del comte de Foix van forçar l'entrada a l'església de Santa Maria d'Organyà, van quedar-se amb el vi que hi havia emmagatzemat i amb les claus de l'església, que foren confiades al batlle comtal. Així mateix, s'apoderaren de les rendes pròpies de l'església d'Organyà i expulsaren el prior de la col·legiata, R. de Rialb⁴⁸. Roger Bernat II de Foix

45. B. MARQUÈS, "Els documents del fons Caboet-Castellbò... *op. cit.*, doc. 35, p. 50.

46. Sobre la naturalesa, les motivacions i la cronologia de la redacció d'aquest memorial de greuges, vegeu C. GASCÓN, "Els Foix-Castellbò... *op. cit.*, p. 77-93.

47. B. MARQUÈS, "Els documents del fons Caboet-Castellbò... *op. cit.*, doc. 35, p. 52.

48. *Ibidem*, doc. 35, p. 53.

mori l'any 1241, enmig d'un greu conflicte amb l'Església d'Urgell, que alternà treves amb represes periòdiques dels combats, així com condemnes eclesiàstiques i absolucions posteriors del comte per part dels representants de l'Església⁴⁹. Tot i que el conflicte es mantingué viu amb el seu fill, Roger IV de Foix, aquest va prendre una trajectòria de caire més judicial que degué afavorir la consolidació del règim establert al voltant de la vila nova d'Organyà.

D'aquesta manera, el nou marc jurídic creat amb l'acord de pariatge de 1233 es mantingué i superà àmpliament l'edat mitjana. L'any 1519 l'*Spill manifest de totes les coses del vescomdat de Castellbò* recollia aquesta realitat jurisdiccional de senyoriu compartit entre el prior de la col·legiata de Santa Maria i la titular del vescomtat de Castellbò, que en aquell moment era Germana de Foix, vídua del rei Ferran el Catòlic, després de la conquesta del vescomtat per part de les tropes reials l'any 1513. Així mateix, l'esmentat capbreu recollia també, tal com estipulava l'acord de 1233, la titularitat exclusiva de l'església de Santa Maria i dels edificis annexos per part de la canònica d'Organyà, en els termes següents:

*“La jurisdicció civil e criminal alta e baxa, mer e mixt imperi de dita vila [d'Organyà] és comuna per in divisis de la señora Reyna e vescomtessa de Castellbò e del Reverent Prior de dita església de Organyà, e cascun consenyor té son balle en dita vila, e cascun balle pot pendre e no dexar sens consentiment de l'altre; en lo civil exerceix lo qui primer és a dir [...]. Dins la ditta vila de Organyà és la vila nova. E la església, claustres, cementiris e patis de aquells, e la casa del priorat contigua a la chlaustra de dita ecclésia. En tots los quals llochs tota la jurisdicció és del Reverent Capítol, que lo vezconte no y té res.”*⁵⁰

49. C. BAUDON DE MONY, *Relations politiques... op. cit.*, 1, p. 167-173.

50. P. TRAGÓ, *Spill manifest... op. cit.*, p. 29.

L'any 1539 la col·legiata de Santa Maria d'Organyà fou unida, arran d'una butlla del papa Pau III, a la mensa del capítol catedralici de la Seu d'Urgell⁵¹, amb la qual cosa la titularitat de la part eclesiàstica del cosenyoriu passà a mans dels canonges urgellencs. Encara no deu anys després, l'any 1548, el cosenyoriu vescomtal seria assumit per la Corona, en ser incorporat l'antic vescomtat de Castellbò a la jurisdicció reial, i seria exercit per la figura d'un governador general⁵². En qualsevol cas, el règim dual de la jurisdicció d'Organyà es mantingué sota aquests nous titulars fins a la supressió de les jurisdiccions senyorials durant la celebració de les Corts de Cadis, l'any 1811⁵³.

Un dels primers estudis historiogràfics sobre l'acord de 1233 fou realitzat per l'historiador francès Charles Baudon de Mony, el qual estava inclòs en una extensa obra que analitzava les relacions polítiques dels comtes de Foix amb Catalunya fins a la mort del comte Gastó I de Foix, l'any 1315⁵⁴. Arxiver i paleògraf de formació i gran especialista de la història d'Andorra, al voltant de la qual se centrà una bona part de la seva tesi doctoral, Charles Baudon de Mony fou el primer a aplicar el nom de pariatge a l'acord sobre Organyà de 1233, inspirat en les clares analogies que mantenia amb els anomenats pariatges d'Andorra i amb altres acords

51. BC, Arxiu, núm. 3.035, còpia de 1542.

52. Sobre la incorporació del vescomtat de Castellbò a la Corona, vegeu L. OBIOLS, "Castellbò 1528-1548. El complex procés d'incorporació del vescomtat a la Corona Reial", *Interpontes*, 3 (2014), p. 203-251.

53. El final de les jurisdiccions senyorials a Espanya es produeix amb el Decret de 6 d'agost de 1811, promulgat per les Corts reunides a Cadis en el decurs de la Guerra del Francès, pel qual declaraven l'abolició dels antics senyorius jurisdiccionalis i la seva incorporació a la jurisdicció general de la nació. Tot i la derogació de l'obra legislativa de les Corts de Cadis l'any 1814, amb la restauració del rei Ferran VII, l'abolició dels senyorius fou ratificada a la pràctica per una sèrie de disposicions legals emeses durant el sexenni absolutista davant de la incapacitat de fer marxa enrere en aquests aspectes concrets de l'obra legislativa liberal; J. BURGUEÑO; M. M. GRAS, *Atles de la Catalunya senyorial. Els ens locals en el canvi de règim (1800-1860)*, Rafael Dalmau Editor / Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya, Barcelona 2014, p. 121.

54. C. BAUDON DE MONY, *Relations politiques... op. cit.*, I, p. 157-159. L'obra recull també la primera edició íntegra de l'acord; *ibidem*, II, doc. 38, p. 71-74.

de pariatge establerts en altres àmbits dels dominis del comtat de Foix. Ara bé, ni l'acord de 1233 ni els acords de pariatge d'Andorra de 1278 i 1288 no reberen aquesta denominació en el moment d'establir-se, malgrat que en tots els casos ha fet fortuna en el discurs historiogràfic. De fet, el testimoni més antic que ens ha arribat del terme pariatge es troba en una proposta del bisbe de Comenge, adreçada l'any 1268 al comte Alfons de Poitiers, en la qual oferia una associació per fundar una nova vila. Davant l'oferta, el comte va ordenar el seu senescal investigar els avantatges que podia implicar aquest *pariagium*⁵⁵. I si aquest testimoni és més tardà que el pariatge d'Organyà, al vessant sud del Pirineu no documentem aquest concepte fins a l'any 1325⁵⁶, i encara amb un sentit diferent a l'atorgat en el futur, ja que es feia referència a un pacte entre els titulars de dues jurisdiccions diferents per fer front comú amb els homes respectius per protegir els usuaris dels camins públics dels malfactors⁵⁷. Sigui com sigui, les aportacions de Charles Baudon de Mony van fer fortuna i, amb elles, la denominació de pariatge a l'acord assolit l'any 1233 entre prior Berenguer de Cellers i el comte Roger Bernat II de Foix.

55. H. DÉBAX, *La Seigneurie collective... op. cit.*, p. 60-61.

56. I. J. BAIGES; M. FAIGES, *Diplomatari de la vall d'Andorra. Segle XIV*, Govern d'Andorra, Andorra la Vella 1993, doc. 10, p. 36.

57. El document de 1325 parla d'una "*unio quae vulgariter pariatgium evocatur*". Malauradament, aquest document no és gaire explícit en l'objecte d'aquesta unió, vulgarment anomenada pariatge, però sí que ho és un document posterior, establert l'any 1428 entre el comte Joan I de Foix i el bisbe d'Urgell Francesc de Tovia i els canonges de la Seu per defendre la terra i fer un front comú davant les colles de malfactors, segons un pacte que anomenen, igualment, unió o pariatge; BNF, Département des Manuscrits, Languedoc Doat, 162, fol. 141^v-143^r.

APÈNDIX DOCUMENTAL

26 maig 1233

Berenguer de Cellers, prior de la col·legiata de Santa Maria d'Organyà, d'acord amb els canonges de la canònica, cedeix al comte Roger Bernat II de Foix i als seus successors la meitat del mercat i de la vila nova d'Organyà, construïda pel consell i amb l'ajuda de l'esmentat comte, així com la meitat de les seves rendes, i autoritza l'establiment de dos batlles, un per cada senyor.

O.- ANF, pergamí original, J-879, núm. 50.

A.- BC, ms. 184/2, f. 41^r-43^v.⁵⁸

B.- BNF, Département des Manuscrits, Languedoc Doat, 170, f. 39^r-42^v.
Ed. C. BAUDON de MONY, *Relations politiques des comtes de Foix avec la Catalogne jusqu'au commencement du XIVe siècle*, t. II, Paris 1896, doc. 38, p. 71-74.

Notum sit cunctis quod nos Berengarius, prior de Orginiano, et universi canonici eiusdem videntes et considerantes utilitatem, comodum et melioramentum ecclesie nostre, de comuni sociorum nostrorum consilio, voluntate et assensu, ad honorem Dei fidelitatem nostram, per nos et per omnes successores nostros, damus et concedimus atque corporaliter tradimus vobis domino R. Bernardi, Dei gratia comiti Foxensi et vicecomiti Castriboni, et filio vestro R. de Fox et vestris, in perpetuum, medietatem fori et ville quam nos de novo, consilio vestro et adiutorio, construimus et hedificamus in locum nostrum de Organiano et omnium hominum, feminarum habitantium in eadem villa et foro et omnium censuum, redditum, furni, pedatici, leude et aliorum exituum sive proventuum qui ad

58. Agraeixo aquesta referència als amics Lluís Obiols Perearnau i Erola Simon Lleixà.

usus hominum atque servitium spectant vel spectare debent, ut melius et utilius potest dici et excogitari, tam in mensuris bladi, vini, olei et salis, et omnium placitorum, de quibus vel in quibus pecunia vel aliquid aliud potest peti vel exquiri; de quibus vos et vestri habeatis medietatem supradictorum omnium, liberam et immunem, et nos et nostri successores, eodem modo, aliam habeamus medietatem, tali modo et pacto ut vos et vestri defendatis, teneatis securos et quietos homines et feminas ad eundem forum in villa venientes, comorantes et ad sua remanentes, cum omnibus rebus suis secum deferentes atque portantes. Item, eodem modo superius comprehenso, damus quod homines nostri et vestri defendant terram comuniter, caminos et stratas sicut alii homines.

Tamen retinemus nobis et successoribus nostris et, in perpetuum, reservamus in franchum alodium, sine omni vinculo vestro vestrorumque, omnes dominicaturas nostras, cultas et incultas, vinearum, possessionum, sicut modo tenemus et laboramus et habere debemus et omnia molendina que sunt vel, in posterum, erunt in aque que dicitur Fons Bordonera, cum capudaquis, pratis, lignis, glebariis, comutationibus et discursionibus suis, longe et prope. Item retinemus, eodem modo, villam, cum omnibus hominibus et feminabus in eadem habitantibus sive habitaturis, que iam est populata, cum censibus omnibus, usaticis et serviciis que nobis et ecclesie nostre debent facere et semper fecerunt, et omnes decimas, primicias, oblaciones et defunciones et omnia alia iura ecclesiastica et tabellionatum parrochie et domum hospitalis cum omnibus iuribus et possessionibus illius, et bannum unius mensis quem nos et vos melius in anno voluerimus habere, qui bannus inter nos et vos dividatur per medium. Item, eodem modo, retinemus quod si qui hominum de villa vel extra villam fecerint, delinquerint, comiserint vel intulerint alicui aliquam iniuriam, dampnum, delictum aut crimen infra cimiteria ecclesiarum Beate Marie et Sancti Iohannis, in ecclesiis vel extra ecclesias, in claustro, domibus omnibus canonice, libere et potenter, per nos aut baiulum nostrum, puniamus crimina, iniurias, delicta ut iuris ratio postulaverit, et in huiusmodi causis nullam partem vos vel vestri recipiatis, demandatis aut

exquiratis, hoc excepto quod vos tantummodo iudicium sanguinis exerceatis et de iusticiis eiusdem medietatem nos habeamus. Item retinemus quod, si aliquis, in eadem villa stans que de novo construitur vel edificatur, tempore mortis vel aliquo modo, mobilia sua, ob remedium anime sue, Deo et nobis successoribusque nostris dare aut dimittere voluerint, sine impedimento vestro vestrorumque, libere possit facere et in eisdem aliquam partem non recipiatis. Item volumus perpetuo, instituimus quod vos et vestri non possitis dare, vendere, dimittere alicui domui religiose de supradictis rebus, nisi ecclesie Sancte Marie de Organiano. Item de comuni consilio nostro, instruimus quod in eadem villa et foro duo instituantur baiuli, unus noster et alter vester, qui hec omnia que superius comprehenduntur colligant et faciant et unicuique nostrum medietatem suam fideliter tribuant; et nullus istorum sine altero posit aliquem placitare, firmancias accipere vel in aliquo cogere aut instituere aliquid vel destituere sive innovare. Item, de consilio comuni, constituimus quod, si aliqua melioramenta fecerimus, preter ea que superius resonant vel exprimuntur, tam in molendinis in flumine Sicoris quam in aliis omnibus, habeamus illa insimul et recipiamus et simul expensas faciamus.

Nos itaque Berengarius, prior Organiano, et ceteri eiusdem canonici et dominus R. Bernardus, comes Foxensis, et R. de Fox, filius noster, pari consensu et voluntate, nobis successoribus nostris talem imponimus penam quod, si aliquis nostrum contra hec venerit vel atemptaverit sive fregerit alteri parti, nolenti sequi hec supradicta .CC^{os}. aureos, sine aliquo iuris obstaculo, pro pena solvat et instrumentum istud, cum omnibus supradictis, nichilominus in suo robore perpetuo permaneant.

Actum est hoc .VII° kalendas iunii, anno Domini millesimo CC^o XXX° tercio.

Sig+num Berengarii de Callers, prioris de Organiano. Ego Petrus, presbiter de Salent et Organianensis sacrista. Ego Petrus, presbiter de Gavarra et custos ospitalis subscribo. Sig+num Ramon, presbiter de Rivi Albi. Sig+num Bernardi de Folgera. Sig+num Berengarii de Calders.

Sig+num domini comitis Fuxensis, R. B.

Sig+num Rogerii, filii domini comitis Foxensis. Testes huius rei sunt. Sig+num Gaucerandi de Castro Arnaldi. Sig+num Gillelmi Bernardi de Luenag. Sig+num petri de Ronfla. Sig+num Bernardi de Montela. Sig+num Bernardi de Modonges.

Ego Arnaldus, monachus Sancti Saturnini, de licentia abbatis mei et precepto prioris de Organiano, et dominorum R. Ber., comitis Foxensis, et filii sui Rogerii, hoc instrumentum scripsi et signum meum (*s. man.*) feci, die et anno quo supra.

